

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
БӘРІМБЕК БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ**

ЗАҢ ИНСТИТУТЫ

МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕР КАФЕДРАСЫ

Д Ә Р І С

Тақырыбы: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҒЫ

**Дәріс кафедра мәжілісінде талқыланып,
мақұлданды 2013ж. «04»маусым
№ 19 хаттамасы**

**Дайындаған: кафедра оқытушысы
полиция майоры З.Ж. Ермакова**

ҚАРАҒАНДЫ 2013

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҒЫ

Дәріс – 2 сағат

ЖОСПАР:

1. Азаматтық ұғымы және принциптері.
2. Азаматтықты алу және тоқтату негіздері мен тәртібі. Балалардың азаматтығын өзгерту тәртібі.
3. Көші-қон ұғымы. Қазақстан Республикасындағы қоныс аудару процесі.

Сабақ мақсаты: Дәріс барысында азаматтық ұғымы және принциптеріне, Қазақстанның заңнамасына сәйкес азаматтықты алу және тоқтату негіздеріне қатысты тыңдаушылардың теориялық білімін қалыптастыру.

§1. Азаматтық ұғымы және принциптері

Конституциялық құқық саласының жүйесінде азаматтық институты маңызды орын алады. Азаматтық институты Қазақстан Республикасы Конституциясының 2-бөлімінде бекітілген. Әрекеттегі Конституция азаматтық ұғымына анықтама бермейді. Қазақстан Республикасы азаматтығының ұғымы «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» 1991-жылы 20-желтоқсанда қабылданған Қазақстан Республикасының Заңында берілген.¹ Осы Заңның Преамбуласында «Қазақстан Республикасының азаматтығы адамның мемлекетпен тұрақты саяси-құқықтық байланысын айқындайды, бұл байланыс олардың өзара құқықтары мен міндеттерінің жиынтығынан көрінеді» делінген.

Қазақстан Республикасы өз органдары мен лауазымды адамдары арқылы Республика азаматтары алдында жауапты, ал Қазақстан Республикасының азаматтары Қазақстан Республикасының алдында жауапты.

Мемлекет өз аумағынан тыс жерлерде де өз азаматтарының мүдделерін қорғауға міндетті. Азамат мемлекеттің егеменді билігін танығандықтан, шет елде жүрсе де, мемлекет алдындағы міндеттерін атқару керек. Мемлекет өз тарапынан оның осы міндеттерді атқаруын талап ете алады. Адам мен мемлекет арасындағы байланыстың құқықтық сипаты, оның заңдық тіркелуінен көрінеді.

Мемлекет азаматтықты алу тәртібі мен негіздерін және оны тоқтату шарттарын заңды түрде бекіте отырып, өз азаматтарының шеңберін өзі анықтайды. Азаматтық заңды түрде сәйкес құжаттармен дәлелденеді (паспорт, жеке басының куәлігі, туу туралы куәлік). Сонымен қатар, мемлекет өз азаматтығының туу және қайтыс болу актісін тіркейді.

Азаматтық мәні оның негізгі принциптерімен сипатталады. Қазақстан Республикасы азаматтығының аса маңызды принципі азамат пен мемлекет арасындағы өз-ара жауаптылықты мойындау принципі. «Азаматтық туралы» Заңның 1-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы өзінің мемлекеттік органдары мен лауазымды адамдары арқылы Республика азаматтары алдында жауапты, ал Қазақстан Республикасының азаматы Қазақстан Республикасы алдында жауапты. Ол Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтауға, Қазақстан Республикасының мүдделерін, оның территориялық тұтастығын қорғауға, мемлекеттік тіл мен оның территориясында тұратын барлық ұлттардың тілдеріне, әдет-ғұрпына, дәстүрлеріне құрметпен қарауға, Қазақстан Республикасының күш-құдіретін, егемендігін және тәуелсіздігін нығайтуға жәрдемдесуге міндетті.

Тағы бір маңызды принциптердің бірі бірлік пен теңдік болып табылады. Азаматтықтың бірлігі, Қазақстан Республикасындағы әрбір адамның азаматтыққа ие болу құқығынан көрінеді. Заңға сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтары тегіне, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, нәсілі мен ұлтына, жынысына, біліміне, тіліне, дінге көзқарасына, саяси және өзге де сенімдеріне, кәсібінің түрі мен сипатына, тұрғылықты жеріне және басқа мән-жайларға қарамастан заң алдына тең. Сондай-ақ Қазақстан Республикасының азаматтары Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарында жарияланған, кепілдік берілетін азаматтық, саяси, экономикалық және әлеуметтік құқықтар мен бостандықтарды барынша толық иеленеді.

Азаматтықтың тұрақтылық принципі. Осы принципке сәйкес Республика азаматын ешқандай жағдайда азаматтығынан айыруға немесе оны Қазақстаннан тыс жерлерге аластауға болмайды.

Азаматтықтың маңызды принциптерінің бірі моноазаматтық принципі: Қазақстан Республикасы азаматының басқа мемлекеттің азаматтығында болуы танылмайды.

¹ «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Қазақстан Республикасының 1991 жылғы 20 желтоқсандағы Заңы // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы. 1991. № 52

Тыс жерлерде жүрген азаматтарын қорғау және оларға қамқорлық жасау принципі Қазақстан Республикасы Конституциясының 11-бабында бекітілген. Осы принципке байланысты Республиканың халықаралық шарттарында өзгеше белгіленбесе, Қазақстан Республикасы азаматын шет мемлекетке беруге болмайды.

Қазақстан Республикасының азаматтығы Қазақстан Республикасының Конституциясымен, «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Заңмен және Қазақстан Республикасының соған сәйкес шығарылатын басқа да заң актілерімен реттеледі.

§ 2. Азаматтықты алу және тоқтату негіздері мен тәртібі. Балалардың азаматтығын өзгерту тәртібі.

«Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы Қазақстан Республикасының азаматтығын алудың келесі негіздерін белгілейді:

- тууы бойынша;
- Қазақстан Республикасының азаматтығына қабылдау нәтижесінде;
- Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарында көзделген негіздер мен тәртіп бойынша;
- «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Заңда көрсетілген өзге де негіздер бойынша.

Қазақстан Республикасының азаматтығын тууы бойынша алу ең басты негіз болып табылады. Азаматтықты тууы бойынша алу екі принциптің: «қан құқығы» және «топырақ құқығы» принциптерінің үйлесіміне негізделеді.

«Қан құқығы» принципі бойынша бала туған кезде ата-анасының екеуі де Қазақстан Республикасының азаматы болса, ол туған жеріне қарамастан Қазақстан Республикасының азаматы болып табылады.

Қазақстандық бірқатар ғалымдар біздің мемлекетте «топырақ құқығы» принципі негізінде азаматтық берілмейді деген пікірді қолдайды. Бұл қате пікір. «Азаматтық туралы» Заңға сәйкес егер ата-анасы белгісіз болса, егер ата-анасы азаматтығы жоқ, бірақ Қазақстан Республикасының тұрғылықты адамдары болса Республика аумағында туған бала Республика азаматы болып табылады – бұл баланың қай жердің топырағында дүниеге келсе, сол мемлекеттің азаматтығында болуын білдіреді. Яғни тууы бойынша азаматтық алу «топырақ құқығы» принципіне де негізделеді. Дегенмен, тууы бойынша азаматтық алудағы басым принцип, әрине, «қан құқығы» принципі.

Қазақстан Республикасының азаматтығына қабылдау басқа мемлекет азаматының немесе азаматтығы жоқ адамдардың өтініштері бойынша жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының азаматтығына қабылдау не қабылдаудан бас тарту шешімін Қазақстан Республикасының Президенті қабылдайды.

Қазақстан Республикасының азаматтығына қабылдау үшін Заңмен нақты шарттар белгіленеді. Азаматтық туралы Заңға сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтығына Қазақстан Республикасының аумағында кемінде 5 жыл тұрақты тұрып келген, не Қазақстан Республикасының азаматтарымен 3 жыл некеде тұратын адамдар қабылдануы мүмкін.

Бұл шарттардың болуы:

- кәмелетке толмағандардан;
- пайым қабілетін жоғалтқан не Қазақстан Республикасының Президенті белгілейтін тізбе бойынша кәсіптерге ие және талаптарға сай келетін адамдардан және олардың отбасы мүшелерінен;
- Қазақстан Республикасы алдында ерекше еңбек сіңірген адамдардан;
- Қазақстан аумағынан саяси себептермен кетуге мәжбүр болған, тарихи Отаны ретінде тұрақты тұру үшін Қазақстан Республикасына қайтып оралған адамдар мен олардың ұрпақтарынан талап етілмейді.

Қазақстан Республикасы азаматтарының ішінде жақын туыстарының бірі - баласы (оның ішінде асырап алған баласы), жұбайы (зайыбы) және ата-анасының біреуі (асырап алушысы), апа-қарындасы, аға-інісі, атасы немесе әжесі бар, Қазақстан Республикасына тұрақты тұру мақсатымен келген, бұрынғы одақтас республикалардың азаматтары, Қазақстан Республикасында тұру мерзіміне қарамастан, қабылданатын болады.

Әскери қызмет атқарып жүрген және Қазақстан Республикасы аумағында орналасқан әскери қызметшілердің азаматтығы мәселелері Қазақстан Республикасының мемлекетаралық шарттарымен белгіленеді.

Халықаралық шарттарда көрсетілген негіздер бойынша азаматтық алу репатриациямен яғни бір мемлекет халқы бөлігінің басқа мемлекет аумағына ерікті көшуімен байланысты болуы мүмкін.

Азаматтықты қалпына келтіру (ренатурализация) Қазақстан Республикасының азаматтығын алу тәсілдерінің бірі болып табылады.

Заң азаматтыққа қабылдау шарттарымен қатар, қабылдаудан бас тарту негіздерін де қарастырады.

Ең алдымен Қазақстан Республикасының азаматтығына қабылданбайтын адамдар, адамзатқа қарсы қылмыс жасаған не террорлық іс-әрекеті үшін сотталғандар. Бұл іс-әрекеті Қазақстан Республикасының конституциялық принциптеріне сәйкес келмейтін адамдарға да қатысты, яғни егер олар Қазақстан Республикасының егемендігі мен тәуелсіздігіне қарсы шықса; Қазақстан Республикасының бірлігі мен тұтастығын бұзуға шақырса; мемлекетаралық, ұлтаралық және діни араздықты қоздыратын болса; Қазақстан Республикасы мемлекеттік тілінің қолданылуына қарсы әрекет жасаса; мемлекет қауіпсіздігіне, халықтың денсаулығына нұқсан келтіретін іс-әрекет жасаса.

Сот ерекше қауіпті баукеспе деп таныған адамдар да Қазақстан Республикасының азаматтығына қабылданбайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша қос азаматтық танылмайтын болғандықтан, басқа мемлекеттің азаматы болып табылу азаматтыққа қабылдаудан бас тарту негіздерінің бірі болып есептеледі.

«Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Заңның 19-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтығы Қазақстан Республикасы азаматтығынан шығу немесе айрылу салдарынан тоқтатылады.

Қазақстан Республикасында азаматтықты тоқтатудың ең басты негізі азаматтықтан шығу болып табылады. Қазақстан Республикасының азаматтығынан шығу ерікті болып табылады. Сондықтан азаматтықтан шығу адамның өтініші негізінде жүзеге асырылады.

Нақты жағдайларда Қазақстан Республикасының азаматтығынан шығарудан бас тартылуы мүмкін. «Азаматтық туралы» Заңның 20-бабына сәйкес бұларға келесі жағдайлар жатады:

- азаматтықтан шығару туралы өтініш жасаған адамның Қазақстан Республикасы алдындағы міндеттемелерінің немесе мүліктік міндеттемелерінің орындалмағандары болып, олармен азаматтардың немесе Қазақстан Республикасы аумағында орналасқан кәсіпорындардың мекемелер мен ұйымдардың, қоғамдық бірлестіктердің елеулі мүдделері байланысты болса;

- егер адам айыпкер ретінде қылмысты жауапқа тартылған болса не заң жүзінде күшіне енген сот үкімі бойынша жазасын өтеп жүрсе;

- егер адамның Қазақстан Республикасы азаматтығынан шығуы Қазақстан Республикасының мемлекет қауіпсіздігі мүдделеріне қайшы келсе.

Қазақстан Республикасының азаматтығынан айырылу заңмен көзделген жағдайларда пайда болады. Қазақстан Республикасының азаматтығынан адам басқа мемлекетте қауіпсіздік қызметіне, полицияға, әділет органдарына не өзге мемлекеттік өкімет және басқару органдарына орналасу салдарынан айырылады.

Сонымен қатар, егер адам Республика аумағынан тыс жерде тұрақты өмір сүріп, бірақ елшілік есепке 5 жыл ішінде тұрмаса Қазақстан Республикасының азаматтығынан айырылады.

Адам Республика азаматтығын жалған құжаттар табыс ету нәтижесінде алса, ол Қазақстан Республикасының азаматтығынан айырылады.

Балалардың Қазақстан Республикасының азаматтығын алуы және оны өзгерту тәртібі. Ата-анасының азаматтығы әртүрлі болып, бала туған кезде олардың біреуі Қазақстан Республикасының азаматы болған жағдайда бала:

1) Қазақстан Республикасының территориясында туса;

2) Қазақстан Республикасынан тыс жерде туса, бірақ, ата-анасының немесе олардың біреуінің бұл кезде Қазақстан Республикасы территориясында тұрақты тұрғылықты жері болса, ол Қазақстан Республикасының азаматы болып табылады.

Ата-анасының азаматтығы әртүрлі болып, бала туған кезде олардың біреуі Қазақстан Республикасының азаматы болған жағдайда, егер осы кезде ата-анасының екеуінің де Қазақстан Республикасынан тыс жерде тұрақты тұрғылықты жері болса, Қазақстан Республикасынан тыс жерде туған баланың азаматтығы ата-анасының жазбаша түрде білдірген келісімі бойынша анықталады.

Бала туған кезде ата-анасының біреуі Қазақстан Республикасы азаматтығында болып, ал екіншісі азаматтығы жоқ адам болса, не оның азаматтығы белгісіз болса, бала қай жерде туғанына қарамастан Қазақстан Республикасының азаматы болып табылады.

Баланың анасы азаматтығы жоқ адам болып, ал әкесі Қазақстан Республикасының азаматы деп танылып, әкелігі анықталған ретте 14 жасқа толмаған бала қай жерде туғанына қарамастан Қазақстан Республикасының азаматы болады. Бұл бала Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде тұрақты тұрған ретте оның азаматтығы ата-анасының жазбаша арызы бойынша анықталады.

Қазақстан Республикасы аумағында тұрғылықты тұратын азаматтығы жоқ адамдардың Республика аумағында туған баласы Қазақстан Республикасының азаматы болып табылады.

Жоғарыда айтылғандай «Азаматтық туралы» Заңға сәйкес балалардың азаматтығы ата-анасының жазбаша келісіміне негізделген өтініші бойынша анықталады. Ата-анасының біреуі Қазақстан Республикасының азаматы болып қалатын 14 жасқа дейінгі баланың ата-анасы азаматтықтан шығу

туралы өтініш бергенде сол ата-анасының арызы да табыс етілуге, онда баланың Қазақстан Республикасының азаматтығынан шығуына көзқарасы көрсетілуге тиіс. Мұндай арызды – нотариат, ал басқа мемлекеттерде Қазақстан Республикасының дипломатиялық өкілдігі, елшілік мекемесі немесе өкілетті өкілдігі куәландырады.

«Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы балалардың азаматтығының өзгерілуі мәселелерін егжей-тегжейлі қарастырған. Аталмыш Заңға сәйкес ата-анасының азаматтығы өзгеріп, соның салдарынан екеуі де Қазақстан Республикасының азаматы болған, не екеуі де Қазақстан Республикасы азаматтығынан шыққан жағдайда тиісінше олардың 14 жасқа толмаған баласының азаматтығы да өзгереді.

Сонымен қатар «Азаматтық туралы» Заң балалардың азаматтығы өзгерілуі, азаматтықты алуы немесе сақтап қалуының келесі жағдайларын қарастырады:

- егер баланың ата-анасының біреуі белгілі болса, осы ата-ананың азаматтығы өзгерген жағдайда тиісінше 14 жасқа толмаған баланың азаматтығы да өзгереді;

- егер ата-анасының біреуі Қазақстан Республикасы азаматтығын алып, ал екіншісі басқа мемлекеттің азаматы не азаматтығы жоқ адам болып қала берсе, Қазақстан Республикасы территориясында тұратын 14 жасқа дейінгі бала ата-анасының осы туралы жазбаша өтініші бойынша Қазақстан Республикасының азаматтығын алуы мүмкін;

- егер ата-анасының біреуі Қазақстан Республикасы азаматтығынан шығып, ал екіншісі Қазақстан Республикасының азаматы болып қала берсе, 14 жасқа дейінгі бала Қазақстан Республикасының азаматтығын сақтап қалады. Ата-анасының осы туралы жазбаша өтініші бойынша, мұндай баланың Қазақстан Республикасы азаматтығынан шығуына рұқсат етілуі мүмкін;

- егер Қазақстан Республикасы территориясында тұратын 14 жасқа дейінгі баланың ата-анасының екеуі де немесе жалғыз ата-анасы Қазақстан Республикасы азаматтығынан шығып, бұл орайда ата-ана болу құқынан айырылса, бала қамқоршысының өтініші бойынша Қазақстан Республикасының азаматтығын сақтап қалады.

Азаматтық туралы Қазақстан заңнамасы асырап алынған балалар азаматтығына ерекше мән береді.

«Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Заң шетелдіктер асырап алған, Қазақстан Республикасының азаматы болып табылатын баланың Қазақстан Республикасының азаматтығын өзі кәмелетке толғанға дейін сақтайтындығын бекітеді. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының азаматтары асырап алған бала, асырап алушылардың екеуі де немесе асырап алушылардың біреуі Қазақстан Республикасының азаматтығынан шыққан жағдайда Қазақстан Республикасының азаматтығын өзі кәмелетке толғанға дейін сақтайтындығын, аталған баланың Қазақстан Республикасының азаматтығынан шығуына ол кәмелетке толғаннан кейін және оның тілегі бойынша ғана жол берілетіндігін анықтайды.

Сонымен қатар аталмыш Заңға сәйкес:

1) Қазақстан Республикасының азаматы асырап алған, басқа мемлекеттің азаматы немесе азаматтығы жоқ адам болып табылатын 14 жасқа дейінгі бала Қазақстан Республикасының азаматы болады;

2) біреуі Қазақстан Республикасының азаматы, ал екіншісі оның азаматы емес ерлі-зайыптылар асырап алған, басқа мемлекеттің азаматы немесе азаматтығы жоқ адам болып табылатын 14 жасқа дейінгі бала асырап алушылардың жазбаша түрде білдірілген келісімімен Қазақстан Республикасының азаматы болады;

3) 14 жастан 18 жасқа дейінгі баланың ата-анасы азаматтығын өзгерткен ретте, сондай-ақ асырап алған ретте оның азаматтығын баланың келісуімен ғана өзгертуге болады.

Қазақстан Республикасының Заңы Қазақстан Республикасы азаматтығы туралы істерді шешу тәртібін және азаматтық туралы істерді жүргізуші мемлекеттік органдар шеңберін анықтайды. Азаматтық туралы мәселелер бойынша іс жүргізу, шешімнің орындалғаны және шешімді қайта қарау тәртібі заңды түрде бекітіледі.

Қазақстан Республикасында азаматтық мәселелер жөнінде шешім қабылдайтын лауазымды адам Қазақстан Республикасының Президенті. Президент құзыретіне: Қазақстан Республикасының азаматтығына қабылдау, Қазақстан Республикасының азаматтығын қалпына келтіру, Қазақстан Республикасының азаматтығынан шығуға рұқсат ету, заңмен көзделген реттерде азаматтықты сақтау. Азаматтықты қабылдау, өзгерту туралы барлық мәселелер бойынша Қазақстан Республикасының Президенті Жарлық шығарады.

§ 3. Көші-қон ұғымы. Қазақстан Республикасындағы қоныс аудару процесі.

1997-жылғы желтоқсанның 13-күні қабылданған Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қоны туралы» Заңына сәйкес көші-қон – бұл жеке адамдардың Қазақстан Республикасынан және

Қазақстан Республикасына біржолата, сондай-ақ жеке адамдардың республика ішінде тұратын жері, жұмысы өзгеруіне байланысты қоныс аударуы.

Халықтың көші-қонын реттеудің негізгі принциптері, халықтың көші-қонын реттеу:

- Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген адамның тұратын жерін еркін таңдау құқығын, еңбек бостандығын, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауын, кету бостандығын, жүріп-тұру бостандығын қамтамасыз ету;

- шығу тегіне, әлеуметтік, қызмет және мүлік жағдайына, жынысына, тұрғылықты жеріне немесе өзге де кез-келген мән-жайларға қарай қандай да бір кемсітуге жол беруге болмайтындығы;

- Қазақстан Республикасы көші-қон заңдарының республиканың қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайын, оның өткен тарихы мен дәстүрлерін, даму перспективаларын ескере отырып, Көші-қон жөніндегі халықаралық ұйымның халықаралық нормалары мен ұсыныстарына сәйкестігін қамтамасыз ету;

- қазақтардың өз тарихи отанына қайтып оралуына жан-жақты жәрдемдесу, олардың қоныс тебуін ұйымдастыру, жұмыс орындарын құру және байырғы ұлттың қоныс аударушыларына атаулы көмек беруді және оларды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ететін басқа да шаралар кешенін жүзеге асыру;

- көші-қон процестерін ретке келтіруді ұйымдастыруға тиісті мемлекеттік органдардың қатысуы;

- бастаманы мемлекеттік атаулы қолдау жағдайында көшіп-қонушылардың жаңа қонысқа жайласуға жеке өзінің қатысуы және әрқайсысының, ең алдымен экологиялық және дүлей зілзала аймақтарынан қоныс аударушылардың өз бетінше іс-әрекет етуі;

- халықаралық шарттарда көзделгеннен басқа реттерде босқындарды олардың келген еліне жөнелтуге немесе күштеп қайтаруға тиым салу;

- басқа елдермен, әсіресе келушілерді қабылдаушы елдермен оқып білім алу, кәсіби даярлық, еңбек көші-қоны түрінде жасырын көшіп-қонуды азайту саласында ынтымақтастық жасау принциптеріне негізделеді.

Қазақстан Республикасында халықтың көші-қонымен, көшіп келумен және көшіп-кету эмиграциямен анықталады.

Еңбек көші-қоны – жеке адамдардың жұмысқа жалдану мақсатымен бір елден екінші елге көшіп қонуы. Көшіп-қонушы ретінде заңды түрде рұқсат етілген кез-келген адам еңбек көші-қонының субъектісі бола алады.

Көшіп келушілер репатрианттар (оралмандар), реэмигранттар, мәжбүрлі қоныс аударушылар, босқындар, немесе қоныс аударушылар деп танылады. Оларға саяси баспана берілуі мүмкін.

Репатриант (оралман) – жаппай саяси қуғын-сүргін актілері, заңсыз реквизициялау, күштеп ұжымдастыру, ізгілікке жат өзге де іс-әрекеттер салдарынан тарихи отанынан тысқары жерге қуылған және азаматтығынан айрылған, Қазақстан Республикасында тұрақты тұру мақсатымен ерікті түрде қоныс аударған байырғы ұлт адамы, сондай-ақ оның ұрпақтары.

Рэмигранттар – эмиграцияда болып отанына қайтып оралушы адам; байырғы ұлт адамдарының реэмиграциясы - қазақтардың тарихи отаны - Қазақстан Республикасына қайтып келуі.

Мәжбүрлі қоныс аударушылар – Қазақстан Республикасының азаматы болып табылатын, өздеріне жасалған зорлық-зомбылық немесе өзге де нысандардағы қуғындау, не нәсілі, ұлты, діни наным, тілі, саяси сенімі, белгілі бір әлеуметтік топқа тиесілілігі бойынша тек өзіне ғана қатысты емес, сонымен бірге өзінің отбасы мүшелеріне қатысты қуғынға ұшыраудың нақты қаупі тууы себепті, сондай-ақ егер зорлық-зомбылық жасалудың немесе қуғындалудың арасында байланыс болса не қарулы және ұлтаралық жанжалдарда қуғындауға ұшыраудың нақты қаупіне байланысты өзінің тұрақты тұрғылықты жерін тастап кетуге мәжбүр болған, басқа (шет) мемлекет аумағында тұрып жатқан адам;

Босқындар - Қазақстан Республикасының азаматы болып табылмайтын, өздеріне зорлық-зомбылық жасалуы немесе өзге де нысандарда қуғындалуы не нәсілі немесе ұлты, діни наным, тілі саяси сенімі, белгілі бір әлеуметтік топқа тиесілілігі белгісі бойынша тек өзіне ғана қатысты емес, сонымен бірге өзінің отбасы мүшелеріне де қарсы қуғынға ұшыраудың нақты қаупі тууы, сондай-ақ қарулы және ұлтаралық жанжалдарда қуғынға ұшыраудың нақты қаупі себепті өзінің тұрақты тұрғылықты жерін тастап кетуге мәжбүр болып, басқа (шет) мемлекет аумағында жүрген адам;

Сонымен бірге Заңда босқын-репатрианттар ұғымы да қарастырылған. Заңға сәйкес босқын-репатрианттар кезінде Қазақстаннан саяси, ұлттық, діни және басқа да дәлелдер бойынша қудалау салдарынан күштеп немесе заңға қарсы қуылған, қазіргі кезде Қазақстан Республикасына қоныс аударуға мәжбүр болған адамдар (олардың ұрпақтары).

Қоныс аударушылар – басқа мемлекет аумағындағы өзінің уақытша немесе тұрақты тұрғылықты жерін өз еркімен тастап Қазақстан Республикасына;

- Қазақстан Республикасының аумағында тұратын отбасымен қосылу мақсатында;

- бұрынғы тұрғылықты жеріне оралу, оның ішінде бас бостандығынан айыру орындарынан босаған адамдардың қылмыс жасағанға дейін Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұрған тұрғылықты жеріне оралуы мақсатында;

- өзінің тарихи отанына оралу мақсатында (репатрианттар);

Қазақстан Республикасының азаматы болып табылатын адаммен некеге отыруға байланысты келген адамдар.

Адамды оралман (репатриант), мәжбүрлі қоныс аударушы, реэмигранттар немесе босқындар деп тану туралы шешімді уәкілетті органның тиісті аумақтық қызметтері адамды оралман, мәжбүрлі қоныс аударушы, реэмигрант немесе босқын деп тану туралы өтінішті тіркеген күннен бастап 30 күн ішінде қабылдайды. Мұндай адамдарға тиісті куәлік беріледі. Адамды мұндай адамдар қатарына жатқыздан бас тартқан жағдайда, бұл туралы шешімге жазбаша хабарлама беріледі. Егер аталған адам республикадан тыс жерде болса, оған бас тартудың себептері мен қабылданған шешімге шағымдану тәртібі көрсетіліп, жазбаша хабарлама жіберіледі. Бұл жағдайда жазбаша хабарлама алынған күннен бастап 1 ай ішінде жоғары тұрған уәкілетті органға немесе сот тәртібімен шағым жасалуы мүмкін.

Бас тарту туралы шешім бас тарту алған адамның Қазақстан аумағынан кетуін ұйымдастыру үшін тиісті органдарға да жіберіледі. Бас тарту туралы шешіммен келіспеген адам шағымданған кезде Қазақстан Республикасынан кетіруді ұйымдастыру шаралары тоқтатыла тұрады.

Өтініш берген және Қазақстан Республикасының аумағында жүрген адам қоныс аударушы деп тану туралы өтініші тіркелген жағдайда уәкілетті органның тиісті қызметімен міндетті түрде келісілген, қоныс аударушылардың уақытша тұратын жеріне, оның ішінде өзі таңдап алған жеріне уақытша тұруға жолдама алады.

Қоныс аударушылар деп тану туралы мәселе шешілгенге дейін адамдар шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар үшін Қазақстан Республикасының заңдарында көрсетілген барлық құқықтарды пайдаланып, міндеттерді атқарады. Саяси баспана - саяси көзқарасы не әрекеті үшін бір мемлекеттен қуғын көрген адамға екінші мемлекеттің бас паналауға берген мүмкіншілігі.

Қазақстан Республикасының шетелдіктерге және азаматтығы жоқ адамдарға саяси баспана беру туралы өтінішін қанағаттандыруды немесе қабылдамауды әрбір нақты жағдайда Қазақстан Республикасының Президенті жүргізеді.

Эмиграция – жеке адамдардың Қазақстан Республикасынан басқа елге біржола немесе уақытша кетуі. Көшіп кеткен жеке адамдар эмигранттар деп аталады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасының Президенті әрбір күнтізбелік жылға көшіп келу квотасын белгілейді. Көшіп келу квотасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу Қазақстан Республикасы Президентінің айрықша құзіреті болып табылады.

Мемлекеттік көші-қон туралы ережені, оның қаражатын құрау мен нысанды пайдалану тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді.

Қазақстан Республикасының Үкіметі тарихи отанына ұжымды түрде қайтып оралуға тілек білдірген адамдарды ұйымдастырып көшіру туралы шешім қабылдайды, сонымен бірге Үкімет көшіп келушілердің Республика аумағына келуін рәсімдеу тәртібін белгілейді.

Өздерін репатрианттар (оралмандар), реэмигранттар, мәжбүрлі қоныс аударушылар, босқындар деп тану туралы өтініш жасаған адамның Республика аумағында уақытша тұратын жерлеріндегі тұру жағдайларын, коммуналдық қызмет, медициналық көмек, басқа да жеңілдіктер мен өтемақылар беру үшін шығындарды төлеу тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

Эмигранттардың кетуін рәсімдеу тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

Халықтың көші-қоны мәселелері жөніндегі орталық атқарушы орган – халықтың көші-қоны саласында мемлекеттік саясатты жүзеге асырушы және көші-қонға қатысты бүкіл жұмысты үйлестіруші мемлекеттік орган «Көші-қон туралы» Заңда бұл орган уәкілетті орган ретінде қаралады.

Қазақстан Республикасында көші-қон процестерін басқаруды орталық атқарушы орган жүзеге асырады, яғни уәкілетті орган жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасында тұрақты тұруға уәкілетті органның рұқсат алған шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға тиісті органдар шетелдіктерге Қазақстан Республикасында тұруына арналған ықтиярхат, ал азаматтық жоқ адамдарға куәлік береді. Беру тәртібін Үкімет белгілейді.

Адамды көшіп келуші деп тану туралы өтініш Қазақстан Республикасының шетелдегі дипломатиялық өкілдігіне немесе көші-қон процестерін басқару жөніндегі уәкілетті органға беріледі.

Қазақстан Республикасының Үкіметі сыртқы істер министрлігінің ұсынуы бойынша Республика азаматтарының басқа елге кетуіне, онда төтенше жағдай қалыптасқан болса, соның салдарынан ол елге бара қалған жағдайда азаматтардың қауіпсіздігіне қатер төнуі мүмкін болса уақытша шектеу енгізеді.

ҰСЫНЫЛАТЫН ӘДЕБИЕТ:

- Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы
- «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» 20-желтоқсан 1991 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының заңы. // Халық кеңесі.-1992.-8 қаңтар. Осы заңға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар, 3-қазан 1995ж. //Жоғарғы Кеңес Жаршысы.-1995.№19
- «Қазақстан Республикасының көші-қон туралы» Заңы // Егемен Қазақстан.-1997.-18 желтоқсан.
- Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасындағы шетел азаматтарының құқықтық жағдайы туралы» заң күшіне ие Жарлығы // Егемен Қазақстан. – 1994.-24 маусым.
- Қазақстан Республикасы Президентінің «Азаматтарының өтінішін қарау тәртібі туралы» заң күшіне ие Жарлығы // Егемен Қазақстан. – 1995.-23 маусым.
- «Қазақстан Республикасының бірінші Президенті туралы» 20.07.2000 ж. Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы.
- «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
- «Ауылдық (селолық) округтер, ауылдар (селолар), кенттер әкімдерінің сайлауын өткізудің Ережелері» Қазақстан Республикасы Президентінің 2001 жылғы 23 маусымдағы №633 Жарлығымен бекітілген.
- Ресей Федерациясына тұрақты тұру үшін келген Қазақстан Республикасының азаматтары және Қазақстан Республикасына тұрақты тұру үшін келген Р.Ф.-ы азаматтарының азаматтық алуын жеңілдету туралы Қазақстан республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы келісім. Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары, келісімдері және жекелеген заң актілері Бюллетені.-1996.-№4
- Ресей Федерациясы аумағында тұрақты тұратын Қазақстан Республикасы азаматтарының және Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұратын Ресей азаматтарының құқықтық мәртебесі туралы Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы Шарт. // Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары, келісімдері және жекелеген заң актілері Бюллетені.-1996.-№4
- Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: Нормативтік құқықтық актілер жинағы: 2 томдық /Құраст. Биекенов Н.А., Сәтбаева Қ.Х., Сейдығалиев Т.Р. – Қарағанды, 2002 ж.
- Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. Сызбалар альбомы. / Құраст. Сәтбаева Қ.Х., Сейдығалиев Т.Р. – Қарағанды, 2002 ж.
- Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша түсіндірме сөздік.-Алматы: «Жеті Жарғы», 1996
- Амандықова С.К. Конституционное право РК. Уч.пособие.-Караганда: «Болашақ-Баспа» , 1998
- Абельдинов А. Конституционно-правовой статус человека и гражданина. // Саясат.1996-№7
- Бабуринов С.Н. Современные проблемы российской государственности: территория и гражданство. // Государство и право. – 1996-№11
- Гражданство и свобода передвижение.-М., 1994
- Интыкбаева Б.Б. Правовое регулирование вопросов о гражданстве в Казахстане.-В кн.Современный Казахстан. Экономика, политика и общество. Институт развития Казахстана. Алматы, 1997-т.2.
- Интыкбаева Б.Б. Законодательство зарубежных стран о гражданстве. // Саясат.-1996. -№ 6
- Интыкбаева Б.Б. О проблемах гражданства. // Вестник Мин. Юст. РК.-1995. -№ 9
- Комментарий законодательства государств участников СНГ о гражданстве.// Авт. Мицкевич.-М. Юридическая литература, 1996
- Котов А.К. Суверенный Казахстан. Народ, нация, гражданин.-Алматы. „Жеті Жарғы,, 1996
- Котов А.К. Единое гражданство – конституционная основа равноправия в Республике Казахстан. // Саясат.-1995.-№ 3
- Литовченко Л.Г. Конституционное право РК. //Уч.пособие.-Караганда, 1997
- Сапарғалиев Ф. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: академиялық курс: оқулық. –Өнд.,толық. 3-ші бас. — Алматы: Жеті жарғы, 2008. 536 б.
- Тәтімов М. Қазақстанның демографиялық саясатын қалыптастыру мәселелері. // Ақиқат.-1996.-№ 6